

ГРОШОВА РЕФОРМА С.Ю. ВІТТЕ В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ: ДЕЯКІ ПИТАННЯ ІСТОРІОГРАФІЇ

У сучасних умовах необхідності реформування державної фінансової системи задля стабілізації стану грошової одиниці та грошового обігу України актуальним є звернення вчених і науковців до історичного досвіду проведення грошових реформ. Особливу увагу дослідники приділяють історичному періоду кінця XIX століття. Цей час характеризується проведенням найбільшої фінансової реформи, яка кардинально змінила становище тодішньої грошової одиниці Російської імперії і, відповідно, Наддніпрянської України в її складі. Грошова реформа С. Ю. Вітте 1895 – 1897 рр. була складовою частиною широкої програми економічних нововведень і мала вагомі наслідки, які актуальні й сьогодні.

Питання фінансової політики уряду Російської імперії та українських земель у її складі стали об'єктом пильної уваги дослідників з XIX ст. і нині залишаються полем для наукових студій. Проте питання дослідження історії грошового обігу як і фінансів у цілому має певні методологічні особливості дослідження¹. Метою даного дослідження є вивчення наукової літератури та характеристика стану розробки проблеми.

Історіографія даної проблеми багатогранна та різноманітна. Її складають наукові праці, що різняться як за формами, так і за жанрами. Для всебічного аналізу всю опрацьовану наукову літературу ми розділили на 4 групи:

1. Праці дореволюційних часів.
2. Історіографія радянської доби.
3. Сучасна українська історіографія.
4. Праці зарубіжних учених, які оцінювали грошову реформу С. Ю. Вітте.

Перша група репрезентована публікаціями, які повністю не розкривають проблематику грошової реформи Російської імперії, а порушують лише питання, які стосуються економічного, соціального, політичного становища населення крізь призму внутрішньої та зовнішньої політики держави.

До жовтневого більшовицького перевороту 1917 р з'явився корпус праць, присвячених реформі. Їх авторами були не просто сучасники грошової реформи, а ті, хто займався її реалізацією або науковим супроводом. Це Д. Лутохін, М. Кашкаров, І. Кауфман. Тільки вони мали відкритий доступ до матеріалів архіву канцелярії та до відомчих фондів. Деякі питання фінансової реформи С. Вітте висвітлені у дожовтневій фінансово-правовій літературі².

1. Орлик В.М. Методологічні аспекти дослідження проблем податкової політики в українських губерніях Російської імперії у першій половині XIX ст. Український історичний журнал. № 5. 2008. С. 187-195.; Орлик В.М. До питання методології досліджень проблем економічної історії Російської імперії. Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Вип. XVIII. 2011. Київ. С.59-64.
2. Орлик В. М. Дожовтнева фінансово-правова література як джерело до вивчення проблем фінансової політики уряду Російської імперії кінця XVIII – початку XX ст. Історія науки і біографістика. Вип. 2. 2010. URL:http://inb.dnsgb.com.ua/2010-2/10_orlyk.pdf (дата звернення 11.12.2018).

Особливе місце серед праць науковців дореволюційної доби займає книга І. Кауфмана «З історії паперових грошей в Росії»³. У його роботі загострювалася увага на важливих досягненнях фінансової реформи С. Ю. Вітте для подальшого розвитку народного господарства Російської імперії. Він відзначив, що впровадження золотого монометалізму сприяло покращанню інвестиційного клімату, зростанню притоку іноземних капіталів і практично нівелювало інфляційні процеси в країні. І. Кауфмана сучасники вважали одним із авторів грошової реформи 1895 – 1897 рр., і навіть сам С. Ю. Вітте признавав себе в області фінансів його учнем⁴.

Також слід відзначити М. Кашкарова з його працею «Грошовий обіг в Росії: Історико-статистичне дослідження»⁵, де він описував дослідження грошової реформи 1895–1897 рр. та її переваги. Дослідження насичене статистичним матеріалом, має детальний опис ухвалення урядових ініціатив, прийняття та запровадження відповідних законів і нормативних актів та ін.

Лутохін Д. А. у роботі «Граф С.Ю. Вітте як міністр фінансів»⁶ розглядав економічну програму Вітте, зокрема її теоретичну основу і реалізацію на практиці. Автор акцентував увагу на взаємозв'язках між реформами Вітте.

У роботі С. В. Ключарева «Селянська злидні і фінансово-економічна система С. Ю. Вітте»⁷ чітко простежується принципова критика соціально-економічної програми Вітте. Суть дослідження можна висловити такими словами: Російська імперія – сільськогосподарська країна і необхідно розвивати сільське господарство, а не промисловість. Але якщо у попереднього автора це ж положення прозвучало у вигляді висновку, то в даній роботі воно швидше взяте за основу.

Основні аспекти функціонування фінансової системи у Наддніпрянській Україні за часів реформування С. Вітте висвітлено у дослідженні М. Боголєпова «Фінанси, влада і суспільні інтереси»⁸.

Дореволюційна історіографія містить лише кілька робіт, які безпосередньо розглядають соціальні аспекти грошової реформи С. Ю. Вітте. Сюди можна віднести працю М. Тугана-Барановського «Російська фабрика в минулому і сьогодні»⁹ та А. Ісаєва «Сьогодення та майбутнє російського громадського господарства»¹⁰. У своїх роботах вчені відображають той фон, який існував при проведенні грошової реформи і без якого картина соціально-економічних перетворень С. Вітте виглядала б неповною і позбавленою причинно-наслідкового зв'язку.

Радянська історіографія характеризується досить негативним ставленням істориків до реформ С. Ю. Вітте.

Значною роботою є збірник внутрішніх документів Міністерства фінансів і Державної Ради, пов'язаних з початком першого етапу переходу на золотий рубль,

3. Кауфман І. Из истории бумажных денег в России. СПб., 1909. 292 с

4. Боголєпов М.И. И.И. Кауфман. Вестник Европы. Кн.1 (январь). 1916. С. 438.

5. Кашкаров М. Денежное обращение в России: Историко-статистическое исследование. Т. 1-2. СПб., 1898. 481 с.

6. Лутохин Д.А. Граф С. Ю. Витте как министр финансов. Пг, 1915. 40 с.

7. Ключарев С. Крестьянская нищета и финансово-экономическая система С. Ю. Витте. Киев, 1906. 67 с.

8. Боголєпов М. И. Финансы, правительство и общественные интересы. СПб., 1910. С. 261.

9. Туган-Барановский М.И. Русская фабрика в прошлом и настоящем: в 2 т. СПб., 1907. Т.І. 562 с.

10. Исаев А.А. Настоящее и будущее русского общественного хозяйства. СПб., 1896. 205 с.

який опублікував А. Буковецький під назвою «Матеріали грошової реформи 1895-1897 рр.»¹¹.

Монографія Ф. І. Михалевського «Золото як грошовий товар»¹², характеризується розкриттям проблем теорії і практики золотої промисловості, ціноутворення, розвитку ринків золота в часи грошової реформи. Після цього проблема грошової реформи 1895 – 1897 рр. не досліджувалася в радянській історико-економічній науці, аж до 50-х років. Лише в 1949 році побачила світ праця В. Є. Власенко «Грошова реформа в Росії в 1895-1897 рр.»¹³. Автор дослідження основну увагу приділяє передумовам та етапам проведення реформи, описує позитивні наслідки реформування фінансової сфери держави.

І. Гиндин у статті «Держава і економіка в роки управління С. Ю. Вітте»¹⁴ оцінював політику соціально-економічних реформ С. Ю. Вітте як глибоко суперечливу в її спробах поєднати розвиток капіталістичних відносин зі збереженням кріпосницьких пережитків.

Наступний період в історіографії проблеми хронологічно можна визначити від розпаду Радянського союзу до сьогодення.

Український історик В. Молчанов у статті «Вплив грошової реформи С. Ю. Вітте (1895 – 1898 рр.) на життєвий рівень Підросійської України»¹⁵ аналізує фінансовий стан Російської імперії в другій половині XIX ст. та досліджує процес підготовки грошової реформи С. Ю. Вітте 1895 – 1897 рр., а також розглядає її наслідки з точки зору покращання життєвого рівня населення українських губерній.

Оцінка грошової реформи 1895 – 1897 рр. сучасними українськими істориками є досить неоднозначною. Так, наприклад, автори фундаментальної колективної академічної праці «Економічна історія України» чомусь взагалі не згадують про неї¹⁶. Окремі сучасні українські науковці, продовжуючи стару радянську традицію, досить критично відгукуються про грошову реформу 1895 – 1897 рр., акцентуючи увагу переважно на недоліках реформованої грошової системи¹⁷.

Для всебічного дослідження даної проблематики важливого значення набуває історичний досвід проведення фінансових реформ та заходів стабілізації грошового обігу. Так, проблемам підготовки підґрунтя реформ С. Вітте та взаємозв'язку фінансових реформ 60-х років XIX ст. в Російській імперії із курсовою вартістю основної імперської грошової одиниці – рубля присвячена робота С. Орлик «Вплив фінансових реформ на курс рубля у 60-х роках XIX століття в Російській імперії»¹⁸.

Серед комплексу зарубіжних наукових праць слід відмітити творчий доробок німецького політеконома Т. Шульце-Гевєрніца «Нариси суспільного господарства

11. Материалы по денежной реформе 1895-1897 г. г. Под редакцией проф. А. И. Буковецкого. Вып. I. Петроград-Москва. 1922 г. 210 с.

12. Михалевский Ф. И. Золото как денежный товар. М., 1937. 188 с.

13. Власенко В. Е. Денежная реформа в России 1895-1898, К., 1949.

14. Гиндин И. Ф. Государство и экономика в годы правления С. Ю. Витте. Вопросы истории. № 4. 2007. С. 70-97.

15. Молчанов В. Б. Вплив грошової реформи С. Ю. Вітте (1895–1898 рр.) на життєвий рівень населення підросійської України. Проблеми історії України XIX - початку XX ст. Вип. 19. 2011. С. 129-150.

16. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. Т. 1. К., 2011. 696 с.

17. Лановик Б.Д., Матисьякевич З.М., Матейко Р.М. Економічна історія України і світу: Підручник. К., 1999. 737 с.

18. Орлик С.В. Вплив фінансових реформ на курс рубля у 60-х роках XIX століття в Російській імперії. Наукові записки з української історії. Вип. 33. 2013. С. 259-262.

і економічної Росії»¹⁹. Сильною стороною праці Шульце-Геверніца є широкий порівняльно-історичний фон, на якому він вимальовує свою картину економічного розвитку Росії. Тут позначаються результати тієї плідної роботи над історією господарського побуту, яку не можна не визнати великою заслугою новітньої історичної школи в німецькій політичній економії (Шмоллер, Брентано та ін.).

Якщо оцінювати західну історіографію загалом, то проблема соціально-економічних реформ XIX-XX ст. висвітлюється з позиції так званої теорії «модернізації». Розвинена інтерпретація реформ до потреб теорії модернізації виражається, перш за все, у відмові від старих уявлень про абсолютну унікальність російського шляху. Найбільш яскравим західним дослідником проблеми є Теодор фон-Лауе, автор концепції індустріалізації Росії, який не можна відмовити як в цілісності, так і в оригінальності викладених в ній ідей. Свій інтерес до реформ він в одній з перших статей мотивує необхідністю вирішити важливу проблему: як перенести «технічний лад сучасної індустрії» в неєвропейські країни спокійно, без радикальної ломки соціально-економічної структури. Саме невдачею подібного мирного шляху індустріалізації Росії²⁰. З точки зору цього автора, Вітте був єдиним з царських міністрів, який мав розуміння значення сучасної громадської думки.

У західній літературі приділяється велике значення тому, як Вітте будував взаємини з громадськістю, оскільки це надавало Вітте риси «прогресивного» політичного діяча²¹.

У сучасній російській історіографії існує тенденція до певної ідеалізації історії Російської імперії, хоча й трапляються праці із виваженим та об'єктивним аналізом історичних подій. Так, наприклад, Л. Абалкін у праці «Економічні погляди і державна діяльність С. Ю. Вітте»²² намагався аналізувати хід і наслідки реформи в контексті суспільно-політичного розвитку країни та в умовах її стрімкого економічного зростання.

Дослідженням змісту та основних напрямів соціальної та фінансової політики російської держави в 60 – 90-і роки XIX століття присвятила час Є. Савельєва. У монографії «Соціальна політика російської держави в 60 – 90-і роки XIX століття»²³ вона виявила соціальну та фінансову складову російського суспільства другої половини XIX століття й показала її зміни в післяреформений період.

О. Бугров у праці «Золотий стандарт в Росії: вибір шляху (1867-1897 pp.)»²⁴ подає детальний перелік переваг та недоліків реформи С. Вітте. Зокрема, вчений говорить, що ця реформа визначила розвиток грошового господарства країни аж до Першої світової війни, і що завдяки їй Росія остаточно закріпила себе в клубі

19. Шульце-Геверниц Г. Очерки общественного хозяйства и экономической политики России. СПб. 1901. 506 с.

20. Гиндин И.Ф. Концепция капиталистической индустриализации России в работах Теодора фон Лауэ. История СССР. № 11. 1971.

21. Marks S.G. Road to Power: The Trans-Siberian Railroad and the Colonization of Asian Russia. 1850- 1917. Ithaca, 1991.; Harcave S. Count Sergei Witte and the Twilight of Imperial Russia. Arnonk. L., 2004.

22. Абалкин Л. Экономические воззрения и государственная деятельность С.Ю. Витте. Вопросы экономики. № 4. 1999. С. 4–26.

23. Савельева Е.В. Социальная политика Российского государства в 60-90-е гг. XIX в. М., 2000. 350 с.

24. Бугров А. В. Золотой стандарт в России: выбор пути (1867–1897). Деньги и кредит. № 1. 2015. С. 59–67.

світових економічних важковаговиків, а сам міністр фінансів заслужив повагу не лише багатьох сучасників, а й нащадків.

Аналізу консервативних поглядів противників реформи, зокрема публіцистів на чолі з редактором журналу «Громадянин» В. П. Мещерських, які пропонували альтернативні способи забезпечення цінності національної валюти, присвячена стаття І. Дронова «Хліб, золото, кредит: грошова реформа 1897 р. та її консервативні критики»²⁵.

Таким чином, в історіографії поставленої проблеми основний акцент робився на визначенні ролі та місця реформ С. Вітте в історичному процесі, вивченні їх позитивних і негативних наслідків. Вивчаючи історіографію проблеми, слід звернути увагу на той факт, що на перший погляд вона видається досить значною та достатньою. Однак уважне вивчення наукових праць дослідників зазначеної теми нашоухе на думку, що в кожний період розвитку вітчизняної історії вони приходили до різних висновків щодо її вивчення.

ЛІТЕРАТУРА.

1. Абалкин Л. Экономические воззрения и государственная деятельность С.Ю. Витте. Вопросы экономики. № 4. 1999. С. 4–26.
2. Боголепов М. И. Финансы, правительство и общественные интересы. СПб., 1910. С. 261.
3. Боголепов М.И. И.И. Кауфман. Вестник Европы. Кн. 1. 1916. С.438.
4. Бугров А. В. Золотой стандарт в России: выбор пути (1867–1897). Деньги и кредит. № 1. 2015. С. 59–67.
5. Власенко В. Е. Денежная реформа в России 1895-1898, К., 1949.
6. Гиндин И.Ф. Государство и экономика в годы правления С Ю. Витте. Вопросы истории. № 4. 2007. С. 70-97.
7. Гиндин И.Ф. Концепция капиталистической индустриализации России в работах Теодора фон Лауэ. История СССР. № 11.1971.
8. Дронов И. Е. Хлеб, золото, кредит: денежная реформа 1897 г. и ее консервативные критики. Власть. № 12. 2009. С. 149–151.
9. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. К., 2011. Т. 1. 696 с.
10. Исаев А.А. Настоящее и будущее русского общественного хозяйства. СПб., 1896. 205 с.
11. Кауфман И. Из истории бумажных денег в России. СПб., 1909. 292 с.
12. Кашкаров М. Денежное обращение в России: Историко-статистическое исследование. Т. 1-2 . СПб., 1898. 481 с.
13. Ключарев С. Крестьянская нищета и финансово-экономическая система С. Ю. Витте. Киев, 1906. 67 с.
14. Лановик Б.Д., Матисякевич З.М., Матейко Р.М. Економічна історія України і світу: підручник. К., 1999. 737 с.
15. Лутохин Д.А. Граф С. Ю. Витте как министр финансов. Пг, 1915. 40 с.
16. Материалы по денежной реформе 1895-1897 г. г. Под редакцией проф. А. И. Буковецкого. Вып. I. Петроград-Москва. 1922 г. 210 с.
17. Материалы по денежной реформе 1895-1897, М., 1923.
18. Михалевский Ф. И. Золото как денежный товар. М., 1937. 188 с.

25. Дронов И. Е. Хлеб, золото, кредит: денежная реформа 1897 г. и ее консервативные критики. Власть. № 12. 2009. С. 149–151.

19. Мочанов В.Б. Вплив грошової реформи С. Ю. Вітте (1895–1898 рр.) на життєвий рівень населення підросійської України. **Проблеми історії України XIX - початку XX ст. Вип. 19. 2011. С. 129-150.**
20. Орлик В. М. Дожовтнева фінансово-правова література як джерело до вивчення проблем фінансової політики уряду Російської імперії кінця XVIII – початку XX ст. Історія науки і біографістика. Вип. 2. 2010. URL: http://inb.dnsgb.com.ua/2010-2/10_orlyk.pdf (дата звернення 11.12.2018).
21. Орлик В.М. До питання методології досліджень проблем економічної історії Російської імперії. Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Вип. XVIII. 2011. Київ. С.59-64.
22. Орлик В.М. Методологічні аспекти дослідження проблем податкової політики в українських губерніях Російської імперії у першій половині XIX ст. Український історичний журнал. № 5. 2008. С. 187-195.
23. Орлик С.В. Вплив фінансових реформ на курс рубля у 60-х роках XIX століття в Російській імперії. Наукові записки з української історії. Вип. 33. 2013. С. 259-262.
24. Савельева Е.В. Социальная политика Российского государства в 60-90-е гг. XIX в. М., 2000. 350 с.
25. Туган-Барановский М.И. Русская фабрика в прошлом и настоящем.: в 2 т. Спб., 1907. Т.I. 562 с.
26. Шульце-Геверниц Г. Очерки общественного хозяйства и экономической политики России. СПб. 1901. 506 с.
27. Harcave S. Count Sergei Witte and the Twilight of Imperial Russia. Armonk. L., 2004.
28. Marks S.G. Road to Power: The Trans-Siberian Railroad and the Colonization of Asian Russia. 1850-1917. Ithaca, 1991.

SERGEY WITTE'S MONETARY REFORM IN DNIEPER UKRAINE: SOME HISTORIOGRAPHICAL ISSUES

Summary

The article deals with the historiography of Sergey Witte's monetary reform (1895–1897). For a comprehensive analysis, all literature under studying has been divided into 4 groups. The works of the pre-revolutionary period scientists have been analyzed, questions of monetary reform in Soviet and post-Soviet studies have been covered. The article also describes the works of foreign scholars who estimated Sergey Witte's monetary reform.

Pieniężna reforma Sergija Witte w Ukrainie Naddnieprzańskiej: niektóre pytania dziejopisarstwa Streszczenie

W artykule rozpatruje się dziejopisarstwo pieniężnej reformy Sergieja Witte w latach 1895 - 1897. Dla różnokierunkowej analizy, cała opracowana literatura jest rozdzielona na 4 grupy. Przeanalizowano prace uczonych przed rewolucyjnej doby, wyświetlono pytanie pieniężnej reformy w badaniach radzieckiej i postsowieckiej doby. A także w artykule opisane prace zagranicznych uczonych, które oceniały pieniężną reformę Sergija Witte.